Seletuskiri
Eesti Teaduste Akadeemia seaduse muutmise seaduse eelnõu juurde

1. Sissejuhatus

Eelnõuga ajakohastatakse Eesti Teaduste Akadeemia seadust (edaspidi *TAS*), täiendades Eesti Teaduste Akadeemia (edaspidi *akadeemia*) akadeemikute ja välisliikmete valimise aluseid. Eelnõuga täpsustatakse kirjandus- ja kunstitegelaste akadeemikuks valimisel Eesti kodakondsuse nõuet, lisatakse võimalus valida akadeemikuks Eesti kodanikke, kellel on väljapaistvaid saavutusi tehnoloogia või innovatsiooni valdkonnas ning laiendatakse välisliikmete valimise aluseid kirjanduse, kunsti, tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonda.

Eelnõu ja selle juurde esitatud seletuskirja on ette valmistanud Riigikogu kultuurikomisjon koostöös Eesti Teaduste Akadeemiaga.

Eelnõuga muudetakse Eesti Teaduste Akadeemia seaduse 1. oktoobril 2025 jõustunud redaktsiooni (RT I, 12.07.2025, 13).

Eelnõu seadusena vastuvõtmiseks on vajalik Riigikogu poolthäälteenamus.

2. Seaduse eesmärk

Eelnõu eesmärk on võimaldada valida akadeemikuks ka Eesti kodanikke, kellel on väljapaistvaid saavutusi tehnoloogia või innovatsiooni valdkonnas, täpsustada kirjandus- ja kunstitegelaste akadeemikuks valimisel Eesti kodakondsuse nõuet ning laiendada välisliikmete valimise aluseid, hõlmates ka kirjanduse, kunsti, tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonda. Tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonna esindajate kaasamisega avardatakse akadeemia võimalusi kaasata oma ülesannete täitmisse väljapaistvaid isikuid, kelle oskused ja pädevus väljenduvad eeskätt uute tehnoloogiate ning erialastel teadmistel põhinevate lahenduste väljatöötamises ja edasiarendamises.

Kehtiv seadus võimaldab juba praegu valida akadeemikuks tehnoloogia või innovatsiooni valdkonnas tegutsevaid teadlasi, sealhulgas ettevõtetes töötavaid teadlasi. Eelnõuga luuakse täiendav selge valimise alus selliste väljapaistvate saavutuste tunnustamiseks, mille saavutanud isikut ei pruugita käsitada teadlasena või mille kaalukus avaldub peamiselt tehnoloogia loomises, edasiarendamises või innovatsioonis. Senine ja uus valimise alus võivad seega kattuda.

Akadeemia keskseks ülesandeks jääb Eesti teaduse arendamine ja esindamine ning eelnõuga ei muudeta TAS § 2 lõikes 1 sätestatud akadeemia missiooni. Uute valdkondade kaasamise eesmärk on täiendada akadeemia pädevust teadustöö uuendusliku rakendamise alal, säilitades liikmeskonna kõrge taseme ja teadusliku professionaalsuse. Eri valdkondade saavutuste hindamise viisid võivad erineda, kuid muudatusega ei taotleta akadeemikuks ega välisliikmeks valimisel esitatavate nõuete leevendamist. Tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonna esindajate kaasamine on kooskõlas TAS §-s 2 sätestatud akadeemia ülesannetega ning teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni korralduse seaduse § 13 lõikes 1 sätestatud ülesandega aidata kaasa teadustulemuste rakendamisele Eesti huvides.

Eelnõuga luuakse täiendavad valimisvõimalused, kuid nende kasutamise ning kandidaatide hindamise ja valimise üle otsustab akadeemia. Säilib TAS § 3 lõikes 2 sätestatud akadeemia

autonoomia, sealhulgas õigus kehtestada oma põhikiri ja valida oma liikmed. Eelnõuga ei kehtestata uusi kohustuslikke liikmekohti ega valdkondlikke kvoote ning sellega ei määrata kindlaks konkreetseid kandidaate.

3. Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs

Eelnõu koosneb kolmest punktist, millega muudetakse TAS § 5 lõiget 1, § 5 lõike 3 punkti 1 ja § 6 esimest lauset. Muudatused puudutavad akadeemikuks valimise aluseid, akadeemiku ülesandeid ning välisliikmete valimise aluseid.

Eelnõu punkt 1

Kehtiva TAS § 5 lõike 1 kohaselt valitakse akadeemikuks Eesti kodanikest teadlasi, kes on oluliselt arendanud teadust oma valdkonnas. Akadeemikuks võib valida ka väljapaistvaid kirjandus- ja kunstitegelasi, kes on andnud olulise panuse Eesti vaimukultuuri.

Eelnõu punktiga 1 muudetakse TAS § 5 lõiget 1. Esiteks lisatakse kirjandus- ja kunstitegelaste puhul sõnaselgelt Eesti kodakondsuse nõue. Muudatus täpsustab senist regulatsiooni ega ole mõeldud kirjandus- ja kunstitegelaste akadeemikuks valimise sisuliste tingimuste muutmiseks. Säilib nõue, et isik peab olema andnud olulise panuse Eesti vaimukultuuri. Muudatuse tulemusel väljendub Eesti kodakondsuse nõue TAS § 5 lõikes 1 kõigi akadeemikuks valimise aluste puhul üheselt.

Teiseks lisatakse võimalus valida akadeemikuks ka Eesti kodanikke, kellel on väljapaistvaid saavutusi tehnoloogia või innovatsiooni valdkonnas. Tehnoloogia ja innovatsioon on alternatiivsed valimise alused: väljapaistvad saavutused võivad olla ühes neist valdkondadest või mõlemas. Tehnoloogia hõlmab muu hulgas insenertehnilist loomingut ja arendustööd. Uut eraldiseisvat liikmekategooriat ei looda ning uuel alusel valitud isikul on samad akadeemiku õigused ja ülesanded nagu teistel akadeemikutel.

Uue valimise aluse sisuline lähtekoht on kandidaadi väljapaistvad erialased saavutused. Nende hindamisel tuleb arvestada akadeemia teaduslikku missiooni ning seda, kuidas kandidaadi pädevus ja saavutused saavad toetada Eesti teadust, teaduslikku mõtteviisi, teadmussiiret või teadustulemuste rakendamist. See seos ei piirdu Eesti teadusasutuses töötamisega ega eelda, et saavutus oleks sündinud Eestis. Eelnõuga ei kehtestata kandidaadile eraldi kohustust tõendada varasemat töösuhet või koostöölepingut Eesti teadusasutusega.

Väljapaistev saavutus võib olla näiteks oluline tehnoloogiline läbimurre, uue meetodi, seadme, materjali või tarkvaralahenduse loomine, olemasoleva tehnoloogia sisuline edasiarendamine või teadus- ja arendustegevusel põhineva uue toote, teenuse või protsessi väljatöötamine ja kasutuselevõtt. Tehnoloogia rakendamine võib hõlmata iseseisvat loovat arendustööd, sealhulgas teadustulemuse muutmist toimivaks lahenduseks, kui see eeldab uute tehniliste probleemide lahendamist või olulisi täiustusi. Seevastu olemasoleva lahenduse pelk tavapärane kasutuselevõtt ei kujuta endast iseenesest väljapaistvat loovat panust, mille tunnustamiseks uus valimise alus on mõeldud.

Saavutuse kaalukust võivad iseloomustada selle originaalsus, tehniline või teadmuslik keerukus, mõju valdkonna arengule, rahvusvaheline tunnustus ning tõendatud ühiskondlik või majanduslik kasu. Saavutusi võivad tõendada näiteks patendid ja nende kasutamine, litsentsitud lahendused, arendustöö tulemused, uudsed tooted ja teenused, avatud lähtekoodiga tarkvara, tehnilised standardid ning sõltumatud erialased hinnangud. Need on näited saavutuste võimalikust sisust ja tõendamisest, mitte kohustuslikud kriteeriumid või lävendid, millele kõik kandidaadid peavad vastama. Samuti ei piisa erialase saavutuse hindamiseks üksnes ettevõtte käibest, väärtusest või isiku meediatuntusest.

Kollektiivse töö puhul tuleb arvestada kandidaadi isiklikku sisulist panust. Seda võivad selgitada näiteks leiutaja või autori andmed, arendusprojektide dokumendid ning sõltumatud erialased hinnangud. Oluline panus võib seisneda näiteks lahenduse kontseptsiooni loomises, arendustöös või selle sisulises teaduslikus või tehnilises juhtimises. Ametinimetus, omanikustaatus või rahastaja roll ei näita üksi sellise panuse olemasolu.

Eeltoodud selgitustega ei kehtestata eraldi hindamiskorda, ammendavat tõendite loetelu ega valimistulemust ette määravaid nõudeid. Tõendusmaterjali valik ja selle piisavuse hindamine jäävad akadeemia pädevusse. TAS § 5 lõike 2 kohaselt sätestatakse akadeemikute valimise protseduur ja tingimused akadeemia põhikirjas. Kandidaatide esitamise õigust omavate isikute ringi eelnõuga ei muudeta.

Eelnõu punkt 2

Eelnõu punktiga 2 lisatakse TAS § 5 lõike 3 punktis 1 nimetatud akadeemiku ülesannete hulka tehnoloogia ja innovatsiooni edendamine. Nii kajastab akadeemiku ülesannete sõnastus TAS § 5 lõikes 1 täiendatud valimise aluseid.

Säilib isikliku loova töö põhimõte ning ülesande seos akadeemiku enda tegevusvaldkonnaga. Teised seaduses sätestatud akadeemiku ülesanded jäävad kehtima kõigile akadeemikutele sõltumata nende valimise alusest.

Eelnõu punkt 3

Kehtiva TAS § 6 kohaselt valitakse akadeemia välisliikmeteks välismaa teadlasi, kellel on väljapaistvaid saavutusi oma teadusalal ja kes on oma teadustöö kaudu seotud Eestiga.

Eelnõu punktiga 3 laiendatakse nende isikute ringi, keda saab valida välisliikmeks. Lisaks välismaa teadlastele saab välisliikmeks valida kirjandus- ja kunstitegelasi ning tehnoloogia või innovatsiooni valdkonnas tegutsevaid isikuid, kellel on väljapaistvaid saavutusi oma valdkonnas ja kes on oma teadus- või muu erialase tegevuse kaudu seotud Eestiga. Nii ühtlustatakse valdkonnad, mille esindajaid saab valida akadeemikuks või välisliikmeks, säilitades kummagi liikmestaatuse eripära.

Kehtiva sõnastuse „oma teadustöö kaudu“ asemel kasutatakse sõnastust „oma teadus- või muu erialase tegevuse kaudu“. Nii jääb teadustöö Eestiga seotuse alusena sõnaselgelt nimetatuks ning lisandub võimalus hinnata ka teiste valdkondade esindajate erialaseid sidemeid Eestiga. Seos võib väljenduda näiteks ühises teadus- või arendustöös, tehnoloogilises koostöös, teadmussiirdes või loomingulises koostöös Eesti partneritega. Üksnes üldine huvi Eesti vastu või erialase sisuta isiklikud kontaktid ei väljenda sättes nõutud seost.

Valimisvõimaluse loomine ei tähenda kohustust valida välisliikmeid kõigist nimetatud valdkondadest. Akadeemia saab uut võimalust kasutada vastavalt oma vajadustele ja hindamispädevusele, kaasates vajaduse korral erialaseid eksperte. Välisliikmete valimise protseduur, kandidaatide esitamise kord ning välisliikmete õigused ja ülesanded jäävad TAS § 6 teise lause kohaselt akadeemia põhikirja reguleerida.

4. Eelnõu terminoloogia

Eelnõuga ei kehtestata mõistete „tehnoloogia“ ja „innovatsioon“ uusi legaaldefinitsioone. Innovatsiooni mõiste õigusliku tausta annab teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni korralduse seaduse § 2 lõikes 5 sätestatud innovatsiooni mõiste. See selgitab mõiste kasutamise konteksti, kuid väljapaistvate saavutuste hindamine ning akadeemikute ja välisliikmete valimise täpsemate tingimuste määramine jäävad akadeemia pädevusse.

5. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Eelnõul ei ole puutumust Euroopa Liidu õigusega.

6. Seaduse mõjud

Eelnõu otsene mõju seisneb akadeemikuks ja välisliikmeks valitavate isikute ringi laiendamises. Tehnoloogia- ja innovatsioonialase kogemuse suurem kaasamine võib suurendada akadeemia võimekust nõustada riiki, toetada teadmussiiret ning edendada teadusasutuste, ettevõtete ja teiste organisatsioonide koostööd. Mõju avaldumine sõltub siiski akadeemia edasistest valikutest ja valitud liikmete panusest ning üksnes seadusemuudatus ei taga nende tulemuste saavutamist. Akadeemia ülesannete hulka kuulub juba kehtiva TAS § 2 kohaselt muu hulgas riigi nõustamine ja teadus- ja arendustegevusega seotud küsimuste lahendamises osalemine.

Muudatusega kaasnev peamine risk on seotud eri valdkondade väljapaistvate saavutuste hindamise ning akadeemia teadusliku taseme säilitamisega. Riski aitavad maandada kandidaatide saavutuste ja isikliku panuse usaldusväärne hindamine ning vajaduse korral sõltumatute erialaekspertide kaasamine. Eelnõuga ei muudeta üldkogu pädevust akadeemikute valimisel ega kehtestata senisest lihtsamat valimismenetlust. Kehtiva TAS § 5 lõike 2 kohaselt valib akadeemikud üldkogu ning valimise protseduur ja tingimused sätestatakse akadeemia põhikirjas.

Eelnõuga ei muudeta akadeemikute seaduses sätestatud piirarvu ega selle arvestamise põhimõtteid. Akadeemikute piirarv on 60 ning sellesse ei arvata üle 75-aastaseid akadeemikuid. Eelnõuga ei nähta ette eraldi liikmekohti ega valdkondlikke kvoote tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonna esindajatele. Seetõttu toimub uute valdkondade esindajate kaasamine olemasoleva liikmeskonna kujundamise raames ning akadeemial tuleb oma valimispraktikas otsustada eri valdkondade esindatuse üle. Eelnõuga ei muudeta akadeemia osakondade struktuuri. Tehnoloogia ja innovatsiooni valdkonna esindajate osakondlik kuuluvus määratakse kindlaks akadeemia sisemise töökorralduse raames.

Eelnõuga ei kehtestata ettevõtjatele ega teistele isikutele uusi aruandlus- ega muid halduskohustusi. Muudatuse vahetu korralduslik mõju piirdub akadeemia liikmete valimisega.

7. Seaduse rakendamisega seotud riigi ja kohaliku omavalitsuse tegevused, eeldatavad kulud ja tulud

Eelnõu rakendamisega ei kaasne riigile ega kohaliku omavalitsuse üksustele uusi ülesandeid ega täiendavaid tegevusi. Akadeemikute ja välisliikmete valimine toimub ka edaspidi seaduses ja akadeemia põhikirjas sätestatud korras.

Seaduse jõustumine iseenesest ei suurenda akadeemikute seaduses sätestatud piirarvu ega too kaasa uusi kohustuslikke liikmekohti. Eelnõuga ei kavandata täiendavat riigieelarvelist rahastamist ega nähta ette otseseid tulusid riigile või kohaliku omavalitsuse üksustele. Eelnõust tuleneva valimiskorra ja alusdokumentide võimaliku täpsustamisega seotud korralduskulud kaetakse akadeemia olemasolevatest vahenditest.

Hinnang, et täiendavat rahastamist ei ole vaja, lähtub asjaolust, et eelnõuga laiendatakse akadeemikuks ja välisliikmeks valimise aluseid olemasoleva liikmeskonna- ja rahastamiskorralduse raames. Kui edaspidi tehakse eelnõust sõltumatuid otsuseid, mis toovad kaasa liikmeskonna suurenemise või uusi tegevusi ja täiendavaid kulusid, vajavad need eraldi eelarvelist hindamist ja rahastamisotsust.

8. Rakendusaktid

Eelnõu ei nõua uute riiklike rakendusaktide kehtestamist.

Akadeemia otsustab oma autonoomia piires, kas ja millal kasutada seadusega loodavaid uusi valimisvõimalusi. Nende võimaluste loomine ei too iseenesest kaasa kohustust muuta viivitamata akadeemia põhikirja või valimisreglementi. Akadeemia hindab ise muudatuste vajadust ja sobivat ajastust, tagades seejuures oma valimiskorra kooskõla seadusega.

Uute valimisvõimaluste kasutuselevõtul peab akadeemia valimiskord võimaldama sobivaid kandidaate esitada, hinnata ja valida. Vajadus valimiskorda täpsustada võib puudutada eelkõige kandidaatide tegevusvaldkondi, esitatavate saavutuste kirjeldamist ja nende hindamise korraldust. Täpsete lahenduste kehtestamine jääb akadeemia pädevusse.

9. Seaduse jõustumine

Seadus jõustub üldises korras, st kümnendal päeval pärast Riigi Teatajas avaldamist.

10. Eelnõu kooskõlastamine, huvirühmade kaasamine ja avalik konsultatsioon

Eelnõu on kooskõlastatud Eesti Teaduste Akadeemiaga.

Enne eelnõu algatamist küsis akadeemia arvamust oma osakondadelt. Tagasisides toetati laiema teadmiskogukonna kaasamise eesmärki, kuid esitati ka sisulisi vastuväiteid ja täpsustamisettepanekuid. Peamised aruteluteemad olid akadeemia teadusliku identiteedi ja liikmeskonna kõrge taseme säilitamine, tehnoloogia- ja innovatsioonialaste saavutuste hindamine, kandidaadi isikliku panuse tuvastamine, välisliikmete valimise aluste laiendamise ajastus ning muudatuse rahaline ja korralduslik mõju.

Tagasiside põhjal täpsustati muudatuse vajadust, saavutuste ja nende mõju võimalikke hindamisviise ning akadeemia otsustusõigust. Välisliikmete Eestiga seotuse tingimuse sõnastuses on teadustöö jäetud sõnaselgelt nimetatuks. Valdkondade ringi laiendamine on kavandatud akadeemikute ja välisliikmete puhul üheaegselt, kuid uute valimisvõimaluste tegeliku kasutamise aja otsustab akadeemia.

Algatab kultuurikomisjon 16.11.2026.

(allkirjastatud digitaalselt)
Liina Kersna
Kultuurikomisjoni esimees